

Галина **ВОВЧЕНКО**

ПОГЛЯДИ Ю. ЖАТКОВИЧА НА МОВУ В ПРАЦІ «ЕТНОГРАФИЧЕСКИЙ ОЧЕРК УГРО-РУССКИХ» ТА В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ

Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Вип. 24

УДК 811.161.2'282.2'06(477.87) Ю.Жаткович.

Вовченко Г. Погляди Ю.Жатковича на мову в праці «Етнографический очерк угро-русских» та в епістолярній спадщині; 10 стор.; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. У статті на основі опублікованих проф. О.С.Мазурком праць та листів Ю.Жатковича, видатного закарпатського вченого, розглядаються питання української мови, автохтонності українських жителів Закарпаття, ставлення до літературної мови та її діалектів.

Ключові слова: русинська мова, автохтонність українських жителів Закарпаття, життя і творчість Ю.Жатковича.

Annotation. On the basis of the works and letters of an outstanding Transcarpathian scholar Yu.Zhatkovych, published by Prof. O.Mazurok, the present article considers the questions of the Ukrainian language, national identity of the people who live in Transcarpathia and relations between literary language and dialects.

Key words: rusinska language, national identity of Ukrainians who live in Transcarpathia, life and creative of Yu.Zhatkovych.

В «Енциклопедії українознавства» В.Кубійовича Юрій Жаткович (1855-1920) охарактеризований як священик, закарпатський письменник і етнограф, що написав угорською мовою розвідки про Грушівський монастир, побут закарпатських українців та з історії української літератури, перекладач оповідань Марка Вовчка, І.Франка, М.Коцюбинського; в закарпатських «Місяцесловах» містив свої переробки оповідань О.Маковея, О.Стороженка та ін. Значиться тут же і праця «Замітки етнографічні з Угорської Русі» [2, с.664].

В УЛЕ (Українська Літературна Енциклопедія) сказано більше: «... український і угорський перекладач, літературознавець, історик та етнограф. Закінчив Ужгородську богословську семінарію, був священиком у різних селах Закарпаття. Дружив з І.Франком і В.Гнатюком. Перекладав угорською мовою твори українських та російських письменників – Марка Вовчка, Ю.Федьковича, О.Стороженка, М.Коцюбинського, І.Франка, О.Маковея, І.Тургенева, О.Купріна, А.Чехова. Автор першого в Угорщині «Короткого нариса історії української літератури» (1900), наукових статей: «Пояснення наших свят» (1884), «Історіографія угорських русинів» (1884), «Князь Федір Корятович» (1891), «Начерки із життя угорських русинів» (1895), «Замітки етнографічні з Угорської Русі» (1896), «Мадярські переклади творів Івана Франка» (1916). У працях Жатковича зібрано великий фактичний етнографічний й архівний матеріал...» [10, с.196].

О.С.Мазурок, д.і.н., професор УжНУ, який працював багато років над темою про історичні зв'язки Закарпаття з іншими українськими землями та Росією в другій половині XIX – на початку XX ст., зацікавився неординарною постаттю Ю.Жатковича. На основі архівних

матеріалів, листів та новознайдених документів йому вдалося скласти найповнішу біографію Ю.Жатковича на тлі епохи і складної історії регіону та здійснити у 2007 році до 150-річчя від дня народження вченого повне *академічне й комплексне* видання його праці «Етнографический очерк угро-русских», оригінал якої зберігається в Києві, хоча початковий текст угорською мовою обсягом до 12 друкованих аркушів не знайдений досі (частково ця праця була опублікована в 1895 році в журналі Угорської академії наук «Budapesti Szemle»).

Історики, краєзнавці, етнографи та, звичайно, лінгвісти повинні бути вдячні проф. О.С.Мазурку за це унікальне видання, в якому текст праці Ю.Жатковича подається *дипломатичним* способом, тобто методом друкарського набору зі збереженням усіх особливостей оригіналу, та *факсиміле* всього тексту. Той, хто тримав у руках цю гарно видану працю, у т.ч. і за рахунок власних коштів О.Мазурка, і бачив факсиміле, не може не бути вражений трудомісткістю і скрупульозністю проведеного О.Мазурком дослідження. До речі, щодо цього Олег Сергійович Мазурок зазначив: «Насамкінець скажу, сподіваючись, що це не буде розцінено як нескромність (маю на увазі, в першу чергу, науковців, які розуміються на справі), що якби я абсолютно нічого не написав і не опублікував з історії Закарпаття, то лише цим виданням оригінального і єдиного в своєму роді дослідження Юрія Жатковича спокутував би цей гріх, оскільки це – результат копійкою багаторічної праці, особливо «розшифрування» тексту оригіналу «Очерков», в чому неважко переконатись, познайомившись із факсимільним відтворенням цього тексту» [3, с.6].

Відомий академік-літературознавець Олекса Мишанич, лист якого наводиться в

монографії, звертаючись до Олега Сергійовича, пише: «Сердечно дякую Вам за прислану книгу про Юрія Жатковича. Я прочитав її і вважаю, що це одна з кращих наукових праць, виданих в Ужгороді за останнє десятиріччя. Ви знайшли, опрацювали і подали читачеві першоджерела, яким нині ціни немає, повернули із забуття світлу постать цікавого вченого. Публікація праці «Етнографический очерк угро-русских» є справді Вашим науковим подвигом. Кілька років тому я зробив з неї ксерокопію і послав о.Атанасію Пекарю до США на його прохання. Сумніваюся, щоб він її прочитав, бо почерк Ю.Жатковича дуже незрозумілий. Та Ви дали собі ради, текст підготовлений добре. На відміну від тих наших геніїв, які багато і красно говорять, Ви зробили велику і корисну справу. Видана Вами книга – це подія у науковому житті краю...» [3, с.6-7]. Важко щось до цього додати.

У книзі Ю.Жатковича «Праці з історії Угорської Русі», виданій О.С.Мазурком у 2008 році, містяться найважливіші дослідження з історії Угорської Русі, листування з відомим дослідником В.Гнатюком, автобіографія самого Жатковича. Уперше сучасною українською мовою світ побачила праця вченого «Боротьба Мукачівської єпархії проти впливу Егера», написана і опублікована угорською мовою у 1884 році. О.С.Мазурок у детальній передмові до цієї праці говорить про необхідність створення повної і справжньої наукової історії Закарпаття. До його глибоких роздумів ми будемо звертатися не раз.

Метою нашого виступу є прагнення привернути увагу філологів до постаті видатного діяча на фоні мовних проблем на Закарпатті в минулому, на тлі сьогоденних баталій з мовних питань у найвищих органах нашої влади, у зв'язку з намаганням приписати українській мові меншовагартість у порівнянні з російською (див. проект Закону про мови), постійних чвар стосовно так званої русинської мови, що ведуться на Закарпатті та за його межами і, без сумніву, активно спонсоруються зарубіжними антиукраїнськими політичними силами.

Зауважимо, що О.С.Мазурок на період виходу вказаних книг (2007-2008 рр.) зібрав публікації, присвячені Ю.Жатковичу, – усього понад 50. Тут праці самого О.С.Мазурка, його колег-істориків та старшого покоління дослідників – Д.Данилюка, Я.Штернберга, М.Г.Яська, М.Т.Яценка, В.Бірчака, М.Лелекача та ін. [3, с.384-387; 1; 9].

Біографія Юрія Жатковича представлена в «Передмові» О.С.Мазурком, з максимальною кількістю інформації про рід Жатковичів. Юрій-Калман Жаткович народився 14 жовтня 1855 року в Ужгороді у вчительській сім'ї – вчителя церковного співу учительської семінарії, дяка кафедрального собору в Ужгороді, Юрія Григоровича Жатковича. Його дід, Григорій

Жаткович, був священиком у Пряшівській єпархії, бабуся – Терезія Левицька, родичка кардинала і митрополита Михайла Левицького. Рід Жатковичів походив із села Жатківці Шариського комітату, де проживали загалом українці. Відомо, що Юрій Жаткович мав двох братів – Павла (1852-1916) з першої сім'ї батька, про яку не розголошувалось, та Кирила, інших родичів, у т.ч. й племінника Григорія (1886-1967) – першого губернатора Підкарпатської Русі (з с.Голубине на Свалявщині).

Батьки Юрія у 1861 році переїхали з Ужгорода до Великих Лучок, а в 1874 році – до Дравців. 1876 року помирає його мати Павлина з роду Нейметів, а в 1881 році і батько. Юрій умів читати й писати ще до вступу у 1867 році в Ужгородську гімназію, любив читати, бо вдома була бібліотека. Під час навчання у гімназії давав приватні уроки через потребу в коштах. У 1873-1874 роках працював приватним учителем у багатого орендаря у Воловці. Закінчив гімназію 1876 року і був прийнятий в Ужгородську духовну семінарію. Повний курс духовної семінарії йому вдалося закінчити у 1881 році. Весною цього ж року отримав ієрейське посвідчення і пішов працювати парохом у Великий Раковець. З середини грудня 1885 року працює в с.Іза на цій же посаді, а в січні 1887 року його перевели у с.Стройне біля Сваляви, де працював священиком до кінця життя. Того ж року був письмоводителем Свалявського собору, а з 1896 року зайняв посаду благочинного в тому ж соборі. Був одружений у 1881 році. Його дружиною стала Анна, дочка пароха, благочинного і консисторіального голови у Великому Раковці Андрія Сабова, проте через дев'ять років він овдовів і трьох маленьких дочок виховував сам. 25 вересня 1920 року Юрія Жатковича не стало [8, с.15-20]. Після себе він залишив велику літературно-перекладацьку спадщину, охарактеризувати яку у нашому виступі ми не ставили собі за мету. Скажемо тільки, що у 1874 році Ю.Жаткович переклав угорською мовою оповідання І.Тургенєва «Певцы», яке публікувалось у газеті «Magyarország» (1874, № 20) та в газеті «Nagy Világ». Відомий український діяч Володимир Гнатюк подає цю дату як початок літературної творчості Ю.Жатковича у статті «Два ювілеї», що присвячена закарпатському священику. На думку О.С.Мазурка, багато творів Ю.Жатковича залишилися неопублікованими, а причини, через які його доньки та племінники не спромоглися видати бодай частину праць, не відомі.

Звертаючись до постаті Ю.Жатковича, важливо пам'ятати про національний склад населення Угорської Русі загалом. О.С.Мазурок називає прізвища вчених, які вивчали цю проблему, – О.Петров, В.Гнатюк, С.Томашівський, М.Грушевський. При переписах в Австро-Угорщині головним визначником для національної

належності слугувала не особиста воля опитуваних, не їхня рідна мова, а так звана розмовна мова і конфесійна належність. Звичайною річчю для тодішніх властей було завищення кількості носіїв угорської мови. Це стосувалося і міст і містечок Закарпаття, де проживало чиновництво, вище духовенство, інтелігенція. Багато дослідників справедливо вважають, що етнічна самосвідомість виявлялася більшою мірою на релігійній структурі. О.С.Мазурок про це пише: «Вважаю, що при визначенні національного складу населення Закарпаття належить враховувати перш за все релігійну структуру населення краю» [8, с.11]. У цифрах, які наводять учений, простежується дуже малий процент тих, хто розмовляв по-українськи, тобто місцевою народною мовою у 1900-1910 рр. Однак у містах і містечках, де мешкали переважно українці, релігійний і мовний показники майже збігались (хоча не всі греко-католики були українцями): у Буштині вага греко-католиків і носіїв української мови – 65% і 63%, в Ясіня – 71% і 70%, у Рахові – 70% і 67%, у Тересві – 68% і 69%, у Перечині – 56% і 57% [8,с.12]. У 1900 році українською мовою розмовляло 6, 8% (339 осіб) закарпатської інтелігенції. Щодо представників народної освіти, то українською мовою розмовляло всього 8%, угорською ж – 69%; з творчої інтелігенції жоден не розмовляв по-українськи, – 93% володіли угорською мовою, 7% німецькою та румунською мовами. Такі цифри подає О.С.Мазурок, використовуючи угорськомовну статистику [8, с.13]. Ці показники наочно демонструють суть політики денационалізації на Закарпатті, яке з другої половини XIX ст. до 1918 року займало 4 комітати, тобто 5,5 % всієї площі Угорського Королівства і де в 1910 році проживало 848 тис. чоловік. Про політику денационалізації писали й українські вчені того періоду, яким вдалося відвідувати Угорську Русь – М.Драгоманов. В.Гнатюк, І.Петрушевич. Ю.Жаткович оцінював населення Угорської Русі у своїй праці «Етнографическій очерк угро-русских» таким чином: «Рока 1857-го ко русинам причислено было много словаков и так число русинов подросло на 423 713 душ, а рока 1891-го из русинов причислено было дуже много душ ко мадыарам, бо при сім народочисленіи за мадыара записали каждого, ко лиш здоровкати знав по-мадыарски, и так число русинов упало на 379 713. Кедь сеси два числа ложни суть, то число 400 000 май віроподобным уважася» [3, с.63].

Відстоюючи автохтонність угорських русинів як корінних жителів Закарпаття, себе Юрій Жаткович вважав українцем, русином. Він наводить синонімічні назви для угорських русинів і чітко розрізняє поняття «русин» і «русскій»: «Знаємо бо, што так угро-русине як и их сродники Галиційски и Южно-россійски, русине ут давна отділяют себе от велико-русских, котрих

«москалями» зовут, а себе «русинами» называют» [3, с.63]. Про все це він писав, як бачимо, язичієм і виступав за історико-етимологічний принцип правопису. У листі від 16 грудня 1896 року до В.Гнатюка він писав: «Вы гоште знати, якого я становища со взором мало-русского вопроса? Я по убіжденію держу себе сыном мало-русского народа, того народа, котрий совсім так отдільний е от велико-русского, як, наприклад, от польского или болгарского. В прочем, я се уже описал и во моей праці «Етнографическій очерк угро-русского народа», готя не совсім так явно» [4, с.376]. У згадуваній праці він писав: «Мы туй под словом «русине» тых обывателей розуміеме Угорщины, котори принадлежат ко мало-русскому народу, живущему во Галиции, Буковині и Южной Росіи и котори исповідуют греко-католическу віру – и так туй выключаеме из них не лиш инородных греко-католиков Угорщины, но разом и иновірних русинов сеи краины, бо иновірни русини Угорщины уже давно утратили свои народни свойства» [3, с.62].

Праця «Етнографическій очерк угро-русских» не втратила свого значення і до сьогодні, оскільки містить величезний науковий і пізнавальний матеріал із життя закарпатців. Це і роздуми про автохтонність русинів, і про долю Федора Корятовича, і про народну освіту, і про видатних діячів свого краю, і про розмежування у говірках, і про релігійність. Тут знаходимо народний календар, обрядовість, народну медицину, народну творчість – казки, пісні, коломийки. Як видно з факсиміле, кожне слово автор супроводжував наголосом, про що свого часу схвально відгукнувся К.Й.Галас. Глибоке знання життя краю, звичаїв народу, його талановитої душі робить цю працю надзвичайно важливою і для майбутніх поколінь. О.С.Мазурок називає «Етнографическій очерк угро-русских» працею «щирого патріота, вдумливого вченого, філософа і гуманіста», який хоч і поступається перед «дипломованими істориками та етнографами рівнем теоретичної підготовки», проте перевищує їх «на кілька шаблів своїм вродженим талантом, прекрасним знанням предмета дослідження» [8, с.55].

У 1896 році галицька інтелігенція на чолі з І.Франком, В.Гнатюком, О.Терлецьким, М.Павликом, А.Павликом та ін. (а основну роль, на думку О.С.Мазурка, відіграв молодий В.Гнатюк) – усього 23 особи – в журналі «Жите і слово» та окремою брошурою випустили так званій «Протест» галицької інтелігенції проти мадыарського тисячоліття, в якому подається вичерпна характеристика руської частини закарпатської інтелігенції: «...В Угорській Русі велика часть руських священників так низько упала морально, що не вважає для себе ганьбою публічно в часописах стверджувати, хто і коли в руській церкві говорить мадыарську проповідь,

стверджувати свою зневагу до мови рідного народу... Те саме треба сказати і про світську інтелігенцію, особливо про сільських учителів. З дуже малими винятками ця інтелігенція наскрізь змадяришена, стигається руської мови, цурається рідного люду. Мадяризація зробила їх не тільки перевертнями і ворогами власного народу, але одночасно здеградувала їх морально, поробила сибаритами, підляками, прислужниками панськими, згасила в їх душах всяке ідеальне змагання, всяке етичне почуття» [11, с.344-345].

Як свідчать листи, свою немалу участь до видання доклав і Юрій Жаткович, який до того ж переклав цей документ німецькою та угорською мовами і сприяв його поширенню. Проте щодо пропозиції підписатися під «Протестом» він відмовився. У листі до В.Гнатюка від 25 червня 1896 року він пише: «Я ни нужным, ни удобным не считаю моей подписи на брошюре, так как у заглавиі уже сказано е, ож она писана от Галицийских русинов» [4, с.367;]. З цього приводу О.С.Мазурок характеризує вчинок Ю.Жатковича як архікоректний і архімудрий, оскільки «...симпатизуючи українській ідеї..., він залишався патріотом своєї батьківщини, підданим держави, на території якої проживав» [4, с.49].

Характеризуючи процес листування Юрія Жатковича з Володимиром Гнатюком, О.С.Мазурок називає загальну кількість виявлених ним у наукових бібліотеках Львова листів за 1895-1914 рр., – усього 89, із загальним обсягом 218 рукописних сторінок різного формату, зазначаючи, що священник не мав звички зберігати надіслані йому листи. Це листування було надзвичайно важливе для самого Ю.Жатковича, оскільки молодий В.Гнатюк знайомив його з творами представників демократичної української літератури, які той перекладав угорською мовою і публікував, знайомлячи угорську громадськість з творчістю І.Франка, Марка Вовчка, І.Котляревського та інших.

У листах до В.Гнатюка Ю.Жаткович розмірковує про українську мову та причини того становища, коли найкращі представники закарпатської інтелігенції, хоч і визнають

українську мову за рідну, проте нею не володіють. У листі від 30 жовтня 1895 року він писав: «У нас ото біда, что наилутші писателі и найучениши люде не токмо самі приліпляются упорно ко велико-русскому литературному языку, но и народ сим языком желают просвіщати. И, понеже, велико-русскій язык мало людей розуміет и знает, то издания их не иміют читателей...» [4, с.352]. Відстоюючи етимологічний принцип правопису і відкидаючи фонетику, Юрій Жаткович усе ж еволюціонував у бік нормалізованої української мови. Це видно навіть щодо його звертань на початку листів. Із вислову «Почтенный господине!» Ю.Жаткович у 1907 році переходить до «Многоповажный добродію!» та «Высокоповажный пане!». Цікавими є і його роздуми про те, як співвідносяться між собою літературна мова і говірки. У листі до В.Гнатюка від 10 березня 1897 року: «Готяй я не знаток по части филології, однакож знаю, что язык живого народа подобный есть живому дереву, на котром непрестанно одно галузья утпадет, а другое нарастает. Но знаю разом и ото, что...не существует народный язык, но токмо in abstracto, то есть ни один народ не иміет один общий язык, но язык его иміет больше-меньше нарічій, котри то нарічія больше или меньше суть близки еден ко другому.

Із етого, по-моєму, ото слідує, что каждый народ должен иміти свой литературный язык, котрый иміет виробитися из всіх нарічій того языка, приавши в себе из каждого нарічія оти свойства так во лексикальном, як и во грамматическом отношеніи, котри найбільше соответствуют духу того языка...» [4, с.382].

Питання мовної і літературознавчої спадщини, а не тільки історичні та етнографічні набутки Юрія Жатковича потребують більш пильної уваги дослідників, оскільки перед нами визначна постать справжнього патріота, якого відомий український народознавець Ф.Вовк назвав свого часу «найбільш ученим і найбільш компетентним в етнографічних справах священником-Русином у цілій Угорщині».

Література

1. Данилюк Д.Д. Історія Закарпаття в біографіях і портретах (з давніх часів до початку ХХ ст.). – Ужгород: ВАТ «Патент», 1997.
2. Енциклопедія українознавства: Словникова частина. Перевидання в Україні. – Т.2. – Львів, 1993.
3. Жаткович Юрій. Етнографическій очерк угро-русских. – Ужгород: Видавництво «Мистецька Лінія», 2007.
4. Жаткович Юрій. Праці з історії Угорської Русі. – Ужгород: Видавництво «Мистецька Лінія», 2008.
5. Мазурок О.С. Проблеми української мови у листуванні Ю.-К.Жатковича з В.Гнатюком// Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні // Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5-6 травня 1992 року). – Ужгород, 1993. – С.216-221.
6. Мазурок О.С. Жаткович Юрій Юрійович// Енциклопедія Закарпаття: визначні особи ХХ століття. – Ужгород: Видавництво «Гражда», 2007. – С.127-128.

7. Мазурок Олег. Зв'язки Юрія Жатковича з Іваном Франком// САРПАТИКА – КАРПАТИКА. – Ужгород, 2002. – Вип. 14. – С. 273-285.
8. Мазурок О.С. Передмова// Жаткович Юрій. Етнографічний очерк угро-руських. – Ужгород: Видавництво «Мистецька Лінія», 2007. – С. 8-60.
9. Тиводар М.Т. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка. – Ужгород: Видавництво «Гражда», 2005.
10. Українська літературна енциклопедія. – Т.2. – К.: «Українська радянська енциклопедія» ім.М.П.Бажана, 1990.
11. Франко І. Зібрання творів: У п'ятдесяти томах. – К., 1986. – Т.46. - Кн.2. – С.344-345.

Вовченко Галина Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
УжНУ